

УДК 883.3.417.3

О.В. ГОРБОНОС,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри світової літератури та культури
імені професора О.В. Мішукова
Херсонського державного університету*

Л.П. ПРИЛЕПЬКА,
*студентка факультету
дошкільної та початкової освіти
Херсонського державного університету*

ЖІНКИ В ЖИТТІ ТА ХУДОЖНІЙ СПАДЩИНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА: СИНТЕЗ ОСОБИСТОГО ТА ТВОРЧОГО

У статті розкриваються етико-естетичні позиції Т.Г. Шевченка як митця і як людини у змалюванні жіночих образів – членів родини у творчій спадщині митця. У дослідженні визначено художньо-образну своєрідність поезії «Сестрі»; розкрито особливості проблематики, поетики, охарактеризовано образи-персонажі твору. З'ясовано, що у розкритті ролі і місця жіночих образів у творчості Т. Шевченка використано і автобіографічні, і біографічні елементи з метою розкриття духовної сутності, місця і ролі жіночих образів – членів родини у житті людини взагалі.

Ключові слова: жіночі образи, жінка-мати, сестра-кріпачка, сон, зустріч, недоля, майбутнє.

Історія світової літератури зберігає немало яскравих сторінок, коли саме образ жінки та її присутність у житті митця забезпечували його творінням літературну вічність, стаючи джерелом його мистецької наснаги та натхнення. Цей письменницький пантеон нескінченний і включає в себе безліч імен і сторінок творчості, серед яких привертає увагу і постає великого Кобзаря.

Поезії митця склалися на тернистих дорогах його життя. Писались і на рідній землі (хоч таких творів, на жаль, не більшість), і в мандрах, і в казематах, і в Закарпатських пустелях, і в туманному Петербурзі. Але поетова рука створила рядки, які стали віщими та вічними для рідного народу. Його твори – це насамперед поетові роздуми, думи, мрії, сподівання про долю свого народу і поневоленої України. Але водночас – це і його невимовний душевний біль, крах надій, трагедія серця, коли Кобзар говорить не лише про тяжке буття рідної землі, а й про особисте, потаємне, хвилююче для самого себе як звичайної людини, в житті якої присутня жінка – мати, сестра, кохана, друг, порадник [1, с. 2].

Проблема жінки в творчості та житті поета – іманентний предмет уваги науковців та дослідників. Слід відзначити, що ця частина життя Кобзаря привернула увагу Т. Бовсунівської [2], Т. Доценко [6], В. Ковтун [9], Є. Колесникової [3], В. Оксенюк [8], Д. Чуб [1], Т. Чумак [4] та ін. Дослідники-шевченкознавці, які займаються саме даним аспектом вивчення творчості великого поета, одностайні у своїй позиції: жінки, які жили у серці митця, по-різному залишали слід у його житті, але, без сумніву, відіграли значну роль у його діяльності і як поета, і як художника.

Цей факт життєвого і творчого шляху поета і зумовив мету даного дослідження – поглиблення та подальшу систематизацію проблеми образно-художньої своєрідності змалю-

вання жіночих образів як складової авторського світообразу лірики Т.Г. Шевченка. В основу нашої розвідки покладено аналітико-системний зріз текстового матеріалу поезії «Сестрі», адже цей ліричний твір в умовах сьогодення став своєрідним маргінесом вивчення творчості Кобзаря.

Без сумніву, одним із провідних мотивів у творчості Кобзаря виступає створення образу жінки-матері як воістину сакрального образу-оберега, який ним опоетизований і виступає символом України у його творчому доробку [3, с. 10]. І це закономірно, адже у ментальному світовідчутті українців жінка-мати посідає одне з провідних місць. Вона здавна користувалась особливою повагою в українській родині, виконувала в ній визначальну роль, була берегинею роду. Саме такою вона і зображується у творчості поета, але водночас з особливою емоційною напругою письменник говорить і про трагічну долю жінки-матері в тогочасному суспільстві («Наймичка», «Катерина», «Княжна», «Відьма», «Марія», «Слепая», «Неофіти», «Сова») [4, с. 26].

І, без сумніву, базис саме такого пафосного концепту змалювання образу жінки-матері в творчості Кобзаря – доля його рідної матері Катерини Шевченко (Бойко), яку «у могилу нуджа та праця положила», як згадує митець у автобіографічній поезії «Якби ви знали паничі» [5, с. 520]. Доля сестер митця Катрі, Ярини, Марії – у яких і «коси у наймах побіліють» [5, с. 520] також стають об'єктами емоційної напруги у його ліриці.

Місце і роль сестер у житті поета чітко ідентифікуються самим митцем у спогадах. Старша сестра Катерина – це була терпляча і ніжна поетова нянька. Через рік після смерті матері вона вийшла заміж за кріпака Антона Красицького. Саме до їхньої хати часто втівав сирота, коли йому ставало нестерпно тяжко від знущань мачухи. У домівці сестри брата завжди тепло приймали і з розумінням ставилися до непростого свавільного характеру майбутнього поета.

По-особливому ставився Кобзар до сестри Ярини. Почуття ніжної любові до неї поет зберіг до кінця свого життя. Як відомо, навесні 1859 р. Шевченко здійснив свою давню мрію – відвідав рідні місця. У квітні він приїжджав до рідного села Кирилівки і з братами залишався недовго, але з Яриною пробув кілька днів.

За спогадами очевидців, поет, приїжджаючи на батьківщину, звичайно зупинявся саме у неї і завжди любив говорити із сестрою, як викупить її з кріпацтва, як вона і її сім'я будуть вільними, як він влаштує її нове, вільне життя. Особливо багато на цю тему говорив Шевченко в останній свій приїзд у рідний край, 1859 р.; але смерть не дала здійснити поетові його бажання [7, с. 299].

Своїм сестрам Тарас Григорович також присвячує твори. Про Катерину він з теплотою та ніжністю згадує в повісті «Княжна». Свої враження про зустріч у 1859 р. із сестрою Яриною він вилив у поезії «Сестрі». Уже заголовок-посвята твору чітко конкретизує і особливості змісту, і головну діючу постать змалювання у ліричній поезії, адже саме сестра спонукала митця до поетичної мислетворчості, до появи поезії з представником-персонажем образу жінки родинного кола.

Семантично-образна парадигма перших рядків твору базується на синтезі, поєднанні опису тяжкої кріпацької дійсності рідної землі – і саме з нього постає виразна зорова картина поневоленої України:

Минаючи убогі села

Понаддніпрянські невеселі [5, с. 598].

та журливо елегійних роздумів ліричного героя про власну долю з виразним романтичним підтекстом. Такий стан постійно викликає у нього сумні думки – адже він самотній, одинокий у цьому світі:

Я думав: «Де ж я прихильюсь?

І де подінуся на світі?» [5, с. 598].

Сам текст поезії – це змалювання сну головного героя; структурний базис даного оніричного сегмента – асоціативно-символічні образи з виразними відфольклорними тропами: «убогі, невеселі села», «дивлюсь у темному садочку», «неначе дівчина». Як сюжетно-композиційний каркас власне поезії змалювання сну ліричного героя і сцени зустрічі з рідною сестрою у творі набуває виразної дихотомічної тональності – радість сестри від зустрічі з братом і гіркота поета від усвідомлення того, що рідна для митця людина так і залишилася кріпачкою:

І в хвилі човен порина.

«Мій братику! Моя ти доле!»

І ти прокинулася. Ти...

На панщині, а я в неволі!... [5, с. 598].

Даний фрагмент твору характеризується складними асоціативно-метафоричними зв'язками. Зустріч героя і сестри набуває виразної журливої тональності. Усвідомлення, що човен долі сестри, кріпачки, яку поетові так і не вдалося викупити з неволі, та несвобода митця, неможливість розпоряджатися особисто своїм життям, здійсненням мрій і прагнень однотипне – знедолене і болюче.

У поезії виникає майстерне звернення до художнього прийому контрасту, адже попередній уривок твору побудований на змалюванні яскравих зорових образів типового українського пейзажу, який набирає у тексті своєрідного символічно-ідилічного характеру:

На пригорі собі стоїть,

Неначе дівчина, хатина,

Дніпро геть-геть собі розкинувсь!

Сіяє батько та горить! [5, с. 598].

Мовна партія ліричного героя у даному сегменті твору набуває пафосу замилювання і захоплення. Виникає виразний афектний малюнок:

Дніпро геть-геть собі розкинувсь [5, с. 598].

Поступово змінюється емоційний пафос розповіді від очікування зустрічі із сестрою:

Дивлюсь, у темному садочку,

Під вишнею у холодочку [5, с. 598].

Так у тексті з'являється своєрідний сегмент-ідилія: краса, згармонізованість, розкішне життя рідної природи. Але уже наступні рядки поезії чітко фіксують зміну ліричної тональності твору, адже виразні мотиви любові, тепла, ніжності до рідної людини, які підкреслюються сакральною лексикою, доповнюються усвідомленням трагічності долі сестри як жінки-кріпачки:

Моя єдина сестра!

Многострадалиця святая! [5, с. 598].

Отже, семантично-образна глибина даного уривку зумовлена глибоким контрастом між ідилією життя природи і гіркою долею рідної для поета людини – сестри. У даній поезії виникають два провідні різновиди стосунків між ними, в яких і глибока любов та прив'язаність один до одного, і усвідомлення трагічності їх спільної недолі, яка набуває у поезії дійсно символічного характеру. Адже доля сім'ї Шевченка уособлює собою трагізм долі кріпацької України взагалі [8, с. 149].

Але ускладнена інтерпретація довгоочікуваної зустрічі брата і сестри пояснюється не тільки глибоким болем поета, а й тим, яку роль відіграє Ярина у долі митця. Поетові важливо усвідомлювати, що у цьому дисгармонійному для нього світі є близька, рідна людина, яка завжди його вірно чекає і безмежно любить; і – що особливо важливо – зустріч із сестрою стає своєрідним обґрунтуванням самоцінності життя самого Кобзаря.

Виникає повна особистісна ідентифікація ліричного героя, в якій і усвідомлення глибокої любові митця до сестри, і незмірний біль від того, що не звільнив Ярину з кріпацтва... Єдине виправдання цьому трагічному факту поет бачить у власній несвободі, у неможливості здійснити всі свої життєві плани. У змалюванні ж образу сестри чітко ідентифікується художньо-образна одноплановість зображення її характеру. Це, насамперед, її глибока любов до рідного брата. Кобзар підкреслює:

Та з-за широкого Дніпра

Мене, небога, виглядає [5, с. 598].

Уже кінцеві рядки поезії також пройняті дихотомічним емоційним пафосом. Фіксується і екзистентна гіркота:

Отак нам довелося йти

Ще малечку колючу ниву! [5, с. 598],

і в той же час оптимістична, життєстверджуюча енергетика у розкритті майбутнього, у змалюванні якого поет знову звертається до сакральних мотивів:

Молися, сестро! Будем живі,

То бог pomoже перейти [5, с. 598].

У тексті виникають два часові плани: теперішній і минулий. Якщо часопростір минулого трагічно-статичний, то теперішній – пульсуючий, наповнений рухом, діями героїв, розмовами. Ці стосунки у творі і локальні, звужені і в той же час лонгітюдні, довготривалі. Адже змістоформа даного уривку – це і спогади про тяжке кріпацьке дитинство брата і сестри, і усвідомлення теперішньої нелегкої долі Ярини – і в той же час глибока віра поета у здійснення своїх планів про її викуп з неволі у майбутньому. Так у творі виникає своєрідний духовний простір, в якому і любов, і нездоленість, і надія на майбутнє. Актуалізація прийому сну глибоко розкриває цю домінуючу сутність твору.

Зазначаємо, що форма сну – це іманентний художній прийом митця. Кобзар постійно звертається у своїх творах до сновізійних мотивів, зокрема у поемі «Сон», поезії «Сон» («На панщині пшеницю жала...»). Текстуальне зіставлення творів «Сестрі» і «Сон» («На панщині пшеницю жала...») дає можливість стверджувати про типологію їх змістоформи: втілення заповітних мрій покріпаченого селянства бути вільними і щасливими через змалювання духовного родинного світу. Адже у вірші «Сон» втомленій на панщині матері, яка «пішла в снопи, пошкандибала Івана сина годувать» сниться сон, в якому її син «уже не панський, а на волі»:

Та на своїм веселім полі

Свою таки пшеницю жнуть

А діточки обід несуть [5, с. 574].

Отже, художньо-образна специфіка змалювання жіночих родинних образів у ліриці Т.Г. Шевченка як персональної системи зумовлена високими духовними цінностями митця і як поета, і як людини. Починаючи від авторських змістовизначальних заголовків та закінчуючи реальною художньою структурою цих творів, Кобзар стверджує і художньо-переконливо розкриває, що жінка-мати, сестра-друг заслуговують шанобливого і сакрального ставлення до себе, адже їхня любов і вірність – це підтвердження самоцінності людського життя взагалі.

Список використаних джерел

1. Чуб Д. Жінки в житті Тараса Шевченка / Д. Чуб // Українська культура. – 1991. – № 3. – С. 2–4.
2. Бовсунівська Т. Художня концепція жінки у творчості Тараса Шевченка / Т. Бовсунівська // Дивослово. – 1999. – № 11. – С. 2–6.
3. Колесникова Є. Слово «мати» в поезії Кобзаря / Є. Колесникова // Дивослово. – 1995. – № 5/6. – С. 9–11.
4. Чумак Т. Моральне приниження чи моральна велич жінки? (за творчістю Т. Шевченка) / Т. Чумак // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 2. – С. 22–33.
5. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К.: Дніпро, 1969. – 698 с.
6. Доценко Т. Жінки у драмі кохання Т. Шевченка (Усний журнал) / Т.В. Доценко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2007. – № 5. – С. 2–16.
7. Бородіна В. Спогади про Тараса Шевченка / В. Бородіна, М. Павлюка. – К.: Дніпро, 1982. – 299 с.
8. Оксенюк В. Жіночий образ в житті і творчості Т.Г. Шевченка / В. Оксенюк // Матеріали ХІІІ наукової конференції Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк: Видавництво ВДУ, 1996. – Ч. 2. – С. 149–151.
9. Ковтун В. Тарасові музи / В. Ковтун // Дзеркало тижня. – 2002. – 8–15 березня. – С. 19.

References

1. Chub, D. *Zhinki v zhitti Tarasa Shevchenka* [Women in the life of Taras Shevchenko]. *Ukrains`ka kul`tura* [Ukrainian culture], 1991, no. 3, pp. 2-4.
2. Bovsuniv`ska, T. *Hudozhnja koncepcija zhinki u tvorchosti Tarasa Shevchenka* [Artistic concept of women in the work of Taras Shevchenko]. *Divoslovo* [Dialogist], 1999, no. 11, pp. 2-6.
3. Kolesnikova, Je. *Slovo "maty" v poezii Kobzarja* [The word "mother" in poems Kobzar]. *Divoslovo* [Dialogist]. 1995, no. 5/6, pp. 9-11.

4. Chumak, T. *Moral'ne prynyzhennja chy moral'na velych zhinky? (za tvorchistju T. Shevchenka)* [Moral harassment or moral greatness women? (For creativity Shevchenko)]. *Ukrains'ka mova j literatura v serednikh shkolakh, himnaziakh, litseiakh ta kolehiumakh* [Ukrainian language and literature in secondary schools, gymnasiums, lyceums and colleges], 2008, no. 2, pp. 22-23.

5. Shevchenko, T. *Kobzar* [Kobzar]. Kyiv, Dnipro Publ., 1969, 698 p.

6. Docenko, T. *Zhinky u dramy kohannja T. Shevchenka* [Women love drama Shevchenko]. *Vyvchajemo ukrains'ku movu ta literaturu* [Learning the Ukrainian language and literature], 2007, no. 5, pp. 2-16.

7. Borodina, V., Pavljuka, M. *Spogady pro Tarasa Shevchenka* [Memories of Taras Shevchenko]. Kyiv, Dnipro Publ., 1982, 299 p.

8. Oksenjuk, V. *Zhinochjy obraz v zhytti i tvorchosti T. G. Shevchenka* [Image of Women in the life and works of Taras Shevchenko]. *Materialy XLII naukovoї konferentsii Volyns'koho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky* [Materials XLII conference in Lesya Ukrainian Volynynsky State University]. Luc'k, Vydavnytstvo VDU Publ., 1996, pp. 149-151.

9. Kovtun, V. *Tarasovi muzy* [Tarase's muses]. *Dzerkalo tyzhnja* [Mirror of the week], 2002, no. 8, p. 19.

В статье раскрываются этико-эстетические позиции Т.Г. Шевченко как художника и человека в изображении женских образов – членов семьи в творческом наследии художника. В исследовании определено художественно-образное своеобразие поэзии «Сестре»; раскрыты особенности проблематики, поэтики, охарактеризованы образы-персонажи произведения. Установлено, что в раскрытии роли и места женских образов в творчестве Т. Шевченко использованы и автобиографические, и биографические элементы с целью раскрытия духовной сущности, места и роли женских образов – членов семьи в жизни человека вообще.

Ключевые слова: женские образы, женщина-мать, сестра-крепостная, сон, встреча, судьба, будущее.

In the article the ethical and aesthetic positions Shevchenko as an artist and as a person in the depiction of female characters – family members in the creative heritage of the artist. The study determined the artistic and imaginative originality of poetry "Sister"; the features perspective, poetics, described the images of the characters work. It was found that the disclosure of the role and place of women's images in the works of Shevchenko and used autobiographical and biographical elements to demonstrate spiritual essence, place and role of female characters – family members in human life in general.

Key words: images of women, a woman-mother, sister serf, sleeping, meeting, destruction, future.

Одержано 7.11.2016.